

УДК 271-55

І. В. Василюшин,

доктор богослов'я, викладач літургійних наук Українського католицького університету

ДО ІСТОРІЇ ВПОРЯДКУВАННЯ ТА НОВОЇ РЕДАКЦІЇ ТИПИКА О. ІСИДОРА ДОЛЬНИЦЬКОГО

У статті проаналізовані джерела основного літургійного уставу УГКЦ – типика, автором якого був відомий священик Ісидор Дольницький (1830 – 1924). Також здійснений критичний аналіз та сформульовані пропозиції стосовно виправлення та вдосконалення нового видання типика у світлі останніх документів Церкви.

Ключові слова: Дольницький, типик, типикон, УГКЦ, літургіка, богослужіння.

К истории упорядочения и новой редакции Типика о. Исидора Дольницкого

В статье проанализированы источники главного литургического устава УГКЦ – типика, автором которого являлся известный священник Исидор Дольницкий (1830 – 1924). Также произведен критический анализ и сформулированы предложения по исправлению и усовершенствованию нового издания Типикона в свете последних документов Церкви.

Ключевые слова: Дольницкий, типик, типикон, УГКЦ, литургия, богослужение.

The History of Regulation and the New Edition of the Typicon of Fr. Isidore Dolnytskyi

The article analyzes the structure and sources of the principal liturgical rule of the Ukrainian (Greek) Catholic Church – its Typicon compiled by Isidore Dolnytskyi (1830 – 1924), an authoritative priest and theologian. The article also contains some suggestions regarding corrections and improvements that should be made in the future new edition of the Typicon in the light of the recent Church documents.

Keywords: Typicon, Ukrainian Greek Catholic Church, Isidore Dolnytskyi, divine service, worship.

1. Основні джерела: Церковне Око, інші рукописні і друковані типики

Очевидно, з-поміж наших сучасників, які цікавляться Київською

літургійною традицією, немає таких, що хоча б краєм вуха не чули про *Типик* о. Ісидора Дольницького – книгу, яка й до сьогодні залишається найавторитетнішим регулятором церковних відправ в УГКЦ. Цей *Типик* – найбільший за обсягом і найвагоміший твір життя доволітнього духівника Львівської греко-католицької семінарії. Вважають, що до впорядкування *Типика* автора спонукала архаїчність та недосконалість старих церковних книг для богослужбових відправ. Поза сумнівом, через покликання на численні джерела та їх своєрідний синтез, *Типик* о. Дольницького став не тільки безпрецедентним явищем у Греко-католицькій церкві, а й унікальною працею з-поміж такого типу видань ХІХ – ХХ ст.

В основу своєї праці автор поклав *Церковне Око*, а це фактично – перероблений і пристосований до слов’янських звичаїв Єрусалимський Устав (*Типик святого Сави*). На слов’янських землях він прийнявся у ХІV-ХV стт., витіснивши Устав Студійський. Згодом практики Єрусалимського Уставу о. Роберт Тафт назве «ново-саваїтським синтезом» [16, с.78]. *Церковне Око* – це перший слов’янський друкований устав, який постав у Москві в 1610 р. на основі давніших манускриптів. Наступні його видання у 1633, 1634, 1639, 1641 та 1651 рр. зазнали змін та доповнень, а видання 1682 р. досить суттєво відрізнялося від попередніх [9, с. 88 – 92]. *Церковне Око* – це найважливіше джерело *Типика* о. Дольницького, на яке автор дає понад 200 покликів. Якщо пильно читати *Типик*, то відразу можна зауважити рік видання одного з його найважливіших джерел (*Церковного Ока*) – 1615, про що о. Ісидор зазначив на сторінках 150, 428 і 516 свого *Типика* [12, с.150, 428, 516]. Однак ані М. Арранц, ані М. Скабалланович, ані І. Мансветов не згадують про існування такого видання. Арранц на основі відомих праць Мансветова і Скабаллановича згадує про перші шість видань *Церковного Ока*, а саме: у 1610, 1633, 1634, 1651, 1682 та 1695 рр. [1, с.90]. Як не дивно, але М. Арранц не згадує видання 1641 р., хоча, можливо, саме ним послуговувався о. Дольницький, бо майже всі примірники 1610 р. видання були знищені (спалені); таким чином воно вже давно є бібліографічною рідкістю. Позаяк Дольницький наводить багато дуже своєрідних цитат, то, ймовірно, автор черпає їх із т.зв. нового видання, тобто 1641, а не 1633 чи 1634 р. Хоча, також цілком можливо, що Дольницький вдається до видання 1651 р., яке незначною мірою відрізняється від видання 1641 р., про що зазначають і Скабалланович, і Мансветов. Ось що зокрема пише Скабалланович: «Следующее издание при патриархе Иоасафе 1641 г. восстанавливает многое исключенное в 1633 г. и делает некоторыя

поправки в тексті. К нему близкое издание 1651 г. при патр. Иосифе. Патр. Никон не успел заняться исправлением Типикона, оно было сделано при патр. Иоакиме и результатом его явилось издание 1682 г., в котором Типикон уже получил нынешний свой состав и объем» [10, с.491]. А Мансветов також між іншим зазначає: «Следующее издание было предпринято десять лет спустя в 1651 г., при Патриархе Иосифе, и мало отличалось от своего предшественника...» [8, с.322]. Тому важко з'ясувати, чи автор переплутав роки: 1615 із 1651, чи, можливо, послуговувався якимось манускриптом, датованим 1615 р., тобто якимось списком із друкованого видання 1610 р.?

О. Исидор також цитує грецькі рукописні Єрусалимські устави, які у той час були йому доступні, а саме: чотири Ватиканські кодекси: *Vat. Gr. 101* (1373 р.), *Vat. Gr. 782* (XIV ст.), *Vat. Gr. 784* (1317 р.) і *Vat. Gr. 785* (XIV-XV стт.) Очевидно, ці кодекси лягли в основу пізніших слов'янських уставів [12, с.380, 558].

Досить часто покликається автор і на анонімні рукописні слов'янські типики, деякі з яких, були в його розпорядженні. Серед них – *Типик Бібліотеки Капітули Св. Юрія*, *Типик Церкви Св. Онуфрія у Львові*, *Типик Львівського Університету*. Та найважливіше місце з-поміж усіх слов'янських рукописних джерел, якими послуговувався о. Дольницький, було видання з бібліотеки Є. Петрушевича, яке автор називав «*нашим рукописним типиком*» [12, с.76, 556].

Наступними важливими джерельними компонентами *Типика* о. Исидора є друковані типікони, що побачили світ у XIX ст. в Перемишлі у 1849, 1852 і 1870 рр. Ці видання так само ґрунтуються на московських типіконах, насамперед на *Типіконі* з 1682 р., що зазначено на титульній сторінці «*Короткого Типика*» видання 1849 р. Сучасний *Типікон*, яким нині послуговується Російська Православна Церква, – це фактично його московське видання 1685 р. (безпосереднє після 1682 р.), що доповнене спогадуваннями деяких святих у певні дні.

У своєму *Типіку* о. Дольницький цитує багато різних джерел, а це допомагає дослідникам простежити його походження і таким чином краще вивчати церковнослов'янську літургійну спадщину. Дуже важко виявити якусь певну системність у праці о. Исидора. Втім треба зазначити, що у XIX ст. такий підхід був виправданий, бо методика критичних досліджень у галузі літургії практично була неопрацьована, а практика порівняльної характеристики різних літургійних текстів тільки починала зароджуватися.

2. Інші джерела: богослужбові книги

Добірка рукописних і друкованих *Міней*, *Триодей*, *Октоїхів*, *Часословів* та інших джерел допомагали авторові розв’язувати складні казуїстичні обрядові питання.

Часто автор згадує і Почаївські видання. Це і *Триоди*: постова з 1744 р., 1767 р. і 1784 р. та квітня з 1786 р., і *Міней* з 1761, 1777, 1863 рр., і *Требники* 1771 р., 1792 р. та інші, і *Служебники* 1744 р., 1765 р., 1788 р., і *Октоїхи* 1800 р. і 1880 р.. А також *Молитвослов* 1793 р., *Часослов* 1811 р. і *Устав* 1780 р. [11, с.173-178].

О. Ісидор не тільки не боїться покликатися на літургійні джерела «невоз’єднаних» православних, а навпаки з великим зацікавленням постійно проводить паралель між різноманітними виданнями «некатолицьких» богослужбових книг. У ті часи такий крок можна назвати «революційним». У дещо пізніших публікаціях початку ХХ ст. буде домінувати зворотна тенденція, яка прямуватиме до максимальної сепарації від усього візантійського як «схизматичного», антикатолицького і навіть єретичного. Досить згадати хоча б відоме послання єпископа Григорія Хомишина «Про візантійство», в якому ієрарх намагається довести, що нібито обряд УГКЦ взагалі не є візантійським [13, с.3 – 9].

Не оминув увагою автор і новий Царгородський *Типик*, видання якого побачили світ у ХІХ ст., а саме у 1838, 1851, 1868, 1884 і 1885 рр. [12, с.58, 68, 180]. Значення цих типиків годі переоцінити, бо згідно з їхніми вказівками у богослужбове життя Церкви почали запроваджувати зміни. Ці видання друкували під назвою *Типик Великої Церкви* (йдеться про Церкву Царгорода), багато звичаїв якої вони відновили. Наприклад, у суботу ввечері, напередодні неділі, не передбачено Всеношної; скорочена кількість читань Старого Завіту на Вечерні напередодні Пасхи; Літію перенесено на початок Утрені; недільну Утреню скорочено, а наприкінці під час співу Великого славослов’я священник починає правити Проскомидію, екстенії ж утрені проказує тихо. Після співу останнього тропаря (в неділю співають або *Сьогодні спасення світу...*, або *Воскрес із гробу...*; у свята – тропар свята) відразу починається Свята Літургія словами: *Благословенне Царство* [10, вип. I, с.492 – 494] тощо. О. Ісидор не наважувався запровадити надто багато радикальних реформ, але намагався пристосувати деякі нововведення до парафіяльної практики наскільки це було можливо, керуючись інтуїцією та багатолітнім священничим досвідом.

Численні нашарування місцевих звичаїв, а також досить багато запозичень від латинського обряду, невластивих нашій візантійській

традиції, можна пояснити культурними взаємовпливами та духом епохи, в якій перебували греко-католики за Австро-Угорської імперії. Тому не можна осуджувати о. Дольницького за деякі нововведення або ж запозичення з латинського (римського) обряду. Щодо цього явища дуже влучно висловився Є. Іванків: «Колись панував погляд, що все, що є в Латинській церкві, повинно бути також і в нашій; досить було перекласти таку нову богослужбу на старослов'янську мову, заспівати кілька разів *Господи, помилуй* і здавалося, що обряд і традиції вже вповні збережені. Сьогодні панує інший погляд: не тільки зовнішні обрядові форми, але що більше також і духовність, містика і богословська думка Сходу мають зберегтися» [3, с.176].

3. Порівняння Типика з іншими аналогічними виданнями

Якщо порівняємо *Типик* Дольницького з іншими типиками його епохи, то побачимо, що відправи богослужінь у кожній єпархії (чи навіть у кожній окремій місцевості) зазнавали різноманітних впливів. Холмський єпископ Фердинанд Ціхановський видав у Варшаві 1815 р. *Порядок богослужінь*, на який поміж іншими джерелами свого *Типика* покликається о. Дольницький [12, с.7]. Це видання надруковане польською мовою, а церковнослов'янські цитати з богослужінь наведені латинськими літерами. Тут латинізація сягнула досить далеко: наприклад, священник під час відправи Служби Божої мусив приклякати на одне коліно після виголошення слів установа («це є Тіло моє»; «це є Кров моя»); під час Вечірні знаходимо припис грати на органах тощо [15, с.18].

Досить оригінальним був *Типікон*, який з'явився на Закарпатті в м. Мукачеві у 1901 р. Його автором був о. Олександр Микита. Цей типик називався «Руководство в Церковний Типікон» [7, с.8 – 22]. Він мав іншу структуру та дещо відмінні рубрики від галицьких типіконів (львівських, перемишльських) і, зокрема, від *Типика*, який є об'єктом мого дослідження. Цікаво, що згідно з цим мукачівським типіконом, процесії поза храмом мали рухатися проти стрілки годинника [7, с.231 – 232]. Натомість, о. Дольницький приписує таким процесіям напрям «посолонь» (за сонцем), як прийнято у звичаях старообрядців і вірних римського обряду [12, с.460]. Ймовірно, що саме останні мали вплив на обряди греко-католиків, бо в містах часто процесії у дні великих свят відбувалися спільно між вірними двох або й трьох обрядів: римського, візантійського та вірменського. А пріоритет, очевидно, мали звичаї того обряду, який вважався *Ritus Praestantior*, отже – римського. Звичайно, ці процесії відбувалися з Найсвятішими Дарами, вірні

йшли «з Христом» як із Сонцем (в напрямку сонця). У Візантійській традиції процесії рухалися у зворотному напрямі – проти сонця, тобто символічно – назустріч Христові, який є «нашим Сонцем», як це збереглося під час процесій всередині храму: «малого» та «великого» входів на Божественній Літургії, входу на Вечірні та ін.

4. Запозичення з латинських практик

Латинізація у *Типику* о. Дольницького досить поміркована порівняно з іншими виданнями. Римські практики радше доповнюють обряди Візантійської традиції, але не замінюють їх.

Найвиразніші «латинізми» *Типика* це – служби Непорочному Зачаттю Богородиці [12, с.156] та Співстражданню Богородиці [12, с.511], чин виставлення Святих Дарів у Велику п'ятницю [12, с.442 – 443], процесія зі Святими Дарами в неділю Пасхи (обряди якої, а саме: вживання дароносиці замість ручного хреста під час процесії перед пасхальною утреною, сам автор вже характеризував як зайві, запозичені від місцевих римо-католицьких церков [12, с.460]), процесія із Святими Тайнами в день Пресвятої Євхаристії [12, с.504 – 511], відправа літургії св. Івана Златоуста у будні Великого посту та в сиропусні середу і п'ятницю [12, с.377].

Насправді, окрім Служби Непорочного Зачаття, автором якої був сам о. Ісидор Дольницький, усі інші відправи латинського обряду Уніатська (Греко-Католицька) Церква практикувала вже віддавна. Елімінувати їх було важко, практично неможливо, та, на думку багатьох, навіть непотрібно.

У Передмові до українського перекладу *Типика*, який вийшов у Римі 1992 р. стараннями отців Василіан, читаємо: «Літургійні приписи 1-ої частини Типика о. Дольницького, взяті з “Додатку” Львівського Синоду 1896 року сьогодні настільки дійсні, наскільки вони узгоджуються з «Римським Уставом богослужінь», його в чомусь пояснюють чи доповнюють» [2; с.7, 527-608].

За старанням Літургійної комісії в Римі у 40-х рр. ХХ ст. почали виходити нові друковані богослужбові книги. Ці нові видання вже не містять доповнень і формулювань, невластивих нашому обрядові. Зокрема, свято *Непорочного Зачаття Богородиці* знову отримало свою давню назву – *Зачаття Св. Анни коли зачала Пресвяту Богородицю*, свято *Пресвятої Євхаристії* – *Врочисте поклоніння Пречистим Тайнам Тіла і Крові Господа нашого Ісуса Христа*, що органічно відповідає його суті, а свято *Серця Христового* стало називатися святом *Христа Чоловіколюбця* [14, с. 816-820, 936]. Останніх двох свят уза-

галі немає у виданнях *recensione vulgata*, натомість *recensione ruthena* містить власне ці нові назви та тропарі згаданих празників. Оскільки нова служба *Зачаття святої Анни* не має посвяття, то відпадає багато зайвих ускладнень, про які йдеться у *Тупику* при збігу неділі Праотців і служб святим. При новому виданні *Тупика* треба врахувати ці зауваги та внести відповідні корективи.

5. Потреба змін та виправлень у новому виданні

Враховуючи пасторальні потреби, при новому виданні *Тупика* треба пам'ятати про способи скорочень деяких частин Вечірні, Утрени та інших богослужінь, що вже так чи так практикують у парафіях багато східних католицьких і православних церков. Ці скорочення треба робити особливо уважно. Наприклад, як скоротити канони, кожна пісня яких містить по 14 тропарів? У Галичині в XIX–XX ст. канони на утрених у парафіяльних храмах читали дуже рідко. Скорочували їх у різний спосіб: або співали тільки *ірмоси* і *катавасії* з кожної пісні, або ж читали тільки один з канонів, або вживали кілька пісень, наприклад: 1, 3, 6 і 9. Зокрема о. І. Дольницький пропонував вживати у будні по 2 або 3 пісні з канонів, а саме: у понеділок – 1 і 9, у вівторок – 3 і 9, у середу – 4 і 9, у четвер – 5 і 9, у п'ятницю – 6 і 9, у суботу – 7, 8 і 9, або одну з них: 7 чи 8 і 9. Це також був один із способів скорочень. Скорочення були зумовлені тим, що звичайні парафіяни часто не розуміли та й не сприймали тексти, які створили давні монахи. Натомість, нині скорочувати таким чином канони на богослужіннях у монастирях, семінаріях та інших інститутах посвяченого життя було би хибним кроком. Що ж до парафіяльної практики скорочення певних частин відправ, треба зважати на рівень освіченості пересічного парафіянина, який нині значно вищий, ніж був в Україні XVIII–XIX ст. Яким чином скоротити кафізми, щоб прочитати в храмі під час богослужіння оптимальне число псалмів, і щоб вірні могли сприйняти і зрозуміти зміст прочитаного? Повторювати чи ні стихирі на вечернях напередодні великих свят? Чи можна читати на часах один псалом замість трьох? Чи допустиме скорочення або навіть ігнорування читань із Старого Завіту на вечернях та на інших відправах? Ці та подібні запитання адресовані літургістам; їхнє вирішення дозволить виправити і видати *Тупик* на належному рівні.

Відомо, що служити Євхаристійну літургію під час Великого посту у Візантійському обряді заборонили на Шостому Вселенському Соборі (Трульському) правилом 52 та на Лаодикійському Соборі правилом 49 [6, с.98 – 99, 107]. До цього спонукало кілька причин. Пере-

довсім Євхаристійна відправа (анафора) має пасхальний характер, що суперечить духу великопосних літургійних текстів св. Чотиридесятниці. Також весь цикл постового богослужіння неможливо порушити через те, що відправа св. Літургії повинна би починатися Вечернею, так як є у випадку Літургії Раніше Освячених Дарів, а так само на Благовіщення (окрім суботи і неділі), у надвечір'я Різдва і Богоявлення, у Великий четвер і у Велику суботу. Тому, більш доцільним було би відправляти Літургію Раніше Освячених Дарів навіть щоденно у св. Чотиридесятницю як це було до XIII ст. в Уставі Великої Церкви, а навіть до сьогодні практикується у Києво-Печерській лаврі і в деяких інших обителях. Можна також відновити Обідницю (Чин Зображальних), тобто надати цьому богослужінню властивої для нього функції – причащення вірних раніше освяченими Дарами, як це практикується у грецькій колегії св. Афанасія в Римі. Таким чином можна б розв'язати, не порушуючи Візантійської традиції, також і пасторальну проблему.

Працюючи над новою редакцією *Типику о. Дольницького*, варто пам'ятати, що обряди наших християнських традицій формувалися поступово і змінювалися протягом віків, згідно з вимогами часу. Тому нині потрібно прийняти зміни, до яких спонукає нас церковна влада і які свідчать про розвиток обрядів. У багатьох документах, серед яких, ймовірно, останнім була *Інструкція про застосування літургійних приписів Кодексу канонів Східних Церков* [5, с.84 – 88], Апостольська Столиця вимагає від Східних церков дотримуватися своїх традицій.

Список використаних джерел та літератури:

1. Арранц, М. Око церковное... История Типикона. – Рим, 1998. – 122 с.
2. Дольницький, І. Типик Української Католицької Церкви Переклад з церковнослов'янської. – Рим, 1992. – 342 с.
3. Іванків, Є. Український Християнський Схід. – Чікаго, 1992. – 245 с.
4. Іерейській Молитвослов (vulgata). – Рим, 1950. – 1227 с.
5. Інструкція застосування літургійних приписів Кодексу Канонів Східних Церков. – Львів, 1998. – 100 с.
6. Книга правил святих апостол, святих соборів вселенських и поместных и святих отец. – М., 1992 (репринт 1893). – 472 с.
7. Микита, А. Руководство въ Церковный Типиконъ. – Ужгород, 1901. – 290 с.
8. Мансветов, И. Церковный Устав (Типик) и его судьба в Греческой и Русской Церкви. – Москва, 1885. – 710 с.
9. Рубан, Ю. Московские печатные типиконы XVII века, библиографическое уточнение // Журнал Московской Патриархии. – М., 2003. – № 3. – С. 88–92.

10. Скабалланович, М. Толковый Типикон. Объяснительное изложение Типикона с историческим введением. – К., 1910. – Т.1. – 494 с.; Т. II. – 336 с.; Т. III, – 78 с.
11. Тилявський, І. Літургійні напрямки Почаївського монастиря під час Унії (1712–1831). – Рим ; Львів, 1997. – 376 с.
12. Типикъ Церкве Руско-католическія. – Львів, 1899 (церковнослов'янська версія, оригінал). – 590 с.
13. Хомишин, Г. Пастирський лист до клира епархії Станіславівської про візантійство // Нова Зоря. – Станіславів, 1931. – № 29. – С. 3–9.
14. Часословъ. – Рим, 1950. –1257 с.
15. Porządek nabożeństwa cerkiewnego na diecezję Chełmską przepisany. – Warszawa, 1815. –153 с.
16. Taft, R. F. The Byzantine Rite. A Short History. – Minnesota, 1993. – 84 p.